

Centralna naselja

na podeželju v Sloveniji

IZVLEČEK

Prispevek prikazuje omrežje centralnih naselij na podeželju v Sloveniji leta 2005. Večina podeželskih središč se po Vrišerjevi klasifikaciji centralnih naselij uvršča med središča prve in druge stopnje. Njihov pomen je predvsem v ohranjanju poseljenosti in s tem razvoja celotnega slovenskega ozemlja, predvsem pa podeželja, katerega velik del je podvržen procesom depopulacije in posledično razvrednotenju kulturne pokrajine. Obenem imajo tudi pomembno oskrbno, zaposlitveno, socialno in upravno vlogo.

Ključne besede:

centralno naselje, podeželje, Slovenija.

ABSTRACT

Central Places in Slovenian Rural Areas

The article presents the network of central places in Slovenian rural areas in 2005. Regarding the classification of central places by Vrišer most of the rural central places are of the first and second level of centrality. They are of great importance for the preservation of settlement pattern and consequently for the development of the entire Slovenian territory, primarily the rural areas - a large part of which is subject to depopulation processes and thus degradation of the cultural landscape. They also have important supply, employment, social and administrative role.

Key words:

central place, rural areas, Slovenia.

Avtorica besedila:

MONIKA BENKOVIČ KRAŠOVEC, mag. geog.,
Urad informacijskega pooblaščenca, Ljubljana, Slovenija
E-pošta: monika.benkovic-krasovec@ip-rs.si

Avtorici fotografij:

MONIKA BENKOVIČ KRAŠOVEC,
VIKTORIJA BATAGELJ

COBISS I.04 strokovni članek

Omrežje centralnih (središčnih) naselij v Sloveniji je bilo že večkrat preučeno. Velik del raziskav se je ukvarjal samo s centralnimi naselji višjih stopenj, torej z mesti in njihovimi funkcijami. Naselja najnižjih stopenj centralnosti, ki predstavljajo ogrodje poselitvenega sistema na podeželju, so bila zapostavljena bodisi zaradi njihovega velikega števila bodisi zaradi mnenja, da v sistemu poselitve niso tako pomembna.

Pretekle raziskave centralnih naselij so pokazale, da se največje spremembe dogajajo ravno med centralnimi naselji najnižjih stopenj, medtem ko preobrazba centralnih naselij na višjih ravneh poteka v kakovostnem smislu.

Po osamosvojitvi Slovenije so številne spremembe (sprememba družbenega, političnega in gospodarskega sistema, dvig življenjskega standarda in povečana potrošnja, močan razvoj motorizacije, razvoj cestnega omrežja in izboljšanje dostopnosti, zmanjševanje pomena mest za bivanje in vračanje prebivalstva na podeželje, upravna delitev in drobitev ozemlja na številne majhne občine) vplivale na omrežje centralnih naselij, predvsem na razvoj centralnih naselij najnižjih stopenj.



Omrežje centralnih naselij v preteklosti

Omrežje centralnih naselij se oblikuje v vsaki obljudeni pokrajini. Na razporeditev centralnih naselij v Sloveniji je najbolj vplivala neenakomerna razporeditev in gostota prebivalstva, izoblikovanost površja, zgodovinski razvoj in številne politično-upravne delitve ozemlja (2). Omrežje centralnih naselij se je razvijalo postopoma. Zаметke je mogoče zaznati že v razporeditvi mest rimske dobe, vsaj tam, kjer se je poselitev ohranila do danes. Osnova sistema središč so bile farne vasi, okrog katerih so se v kasnejših obdobjih začele zgoščevati ne-agrarne dejavnosti (3). Omrežje centralnih naselij v Sloveniji se je oblikovalo podobno kot omrežja drugod po Evropi. V zadnjih sto letih je zaradi sprememb v prometu, industrializacije in urbanizacije, zvišanja življenjske ravni in upravnih reorganizacij doživelo precejšnjo preobrazbo. Tako so ob srednjeveški dediščini mest in trgov nastala številna nova industrijska, rudarska, turistična in prometna središča. Sočasno so nekatera stara mesta in še posebej nekateri trgi izgubili nekdanji pomen (9).

Pojem centralno naselje je v znanstveno literaturo že v tridesetih letih 20. stoletja uvedel Christaller, ko je s teorijo o centralnih naseljih skušal pojasniti vlogo storitvenih dejavnosti v družbenem življenju in utemeljiti položaj naselij, predvsem mest, v naselbinskem omrežju. V domači ali tuji literaturi se definicije pojma centralno naselje (ne glede na letnico nastanka dela) med seboj le malo razlikujejo. "S pojmom centralna naselja označujemo tista središča, v katerih so osredotočene storitvene dejavnosti, ki so namenjene oskrbi prebivalstva v okolici (regiji), ki gravitira k njim, kakor tudi oskrbi lastnega prebivalstva (2, 11)." Centralna naselja so jedra gospodarskega, socialnega in kulturnega življenja, ki naj bi zagotavljala enakovredne življenjske pogoje na vseh območjih (1).

Omrežje centralnih naselij v Sloveniji sta konec šestdesetih in na začetku sedemdesetih let 20. stoletja sta preučevala Vladimir Kokole (1968, 1971) in Igor Vrišer (1968), naslednja temeljita raziskava je bila Vrišerjeva konec osemdesetih let (1987), zadnjo raziskavo centralnih naselij pa je opravil Dejan Cigale v letu 1999. Kokole (4) je leta 1971 razvrstil 534 centralnih naselij v Sloveniji glede na njihovo opremljenost s centralnimi dejavnostmi v devet hierarhičnih stopenj. Posebej je izpostavil 450 podeželskih centralnih naselij, med katerimi je bilo 28 ruralnih centrov (2. stopnja), 261 centralnih in 189 subcentralnih vasi (1. stopnja). Skoraj trideset let kasneje je v letu 1987 Vrišer (12) opredelil 600 centralnih naselij in jih razvrstil v sedem hierarhičnih stopenj, med katerimi je bilo 392 krajevnih (1. stopnja) in 151 ruralnih središč (2. stopnja). Leta 1994 je isti avtor med 612 centralnimi naselji opredelil 384 središč krajevne stopnje in 164 industrijskih in podeželskih središč (2).

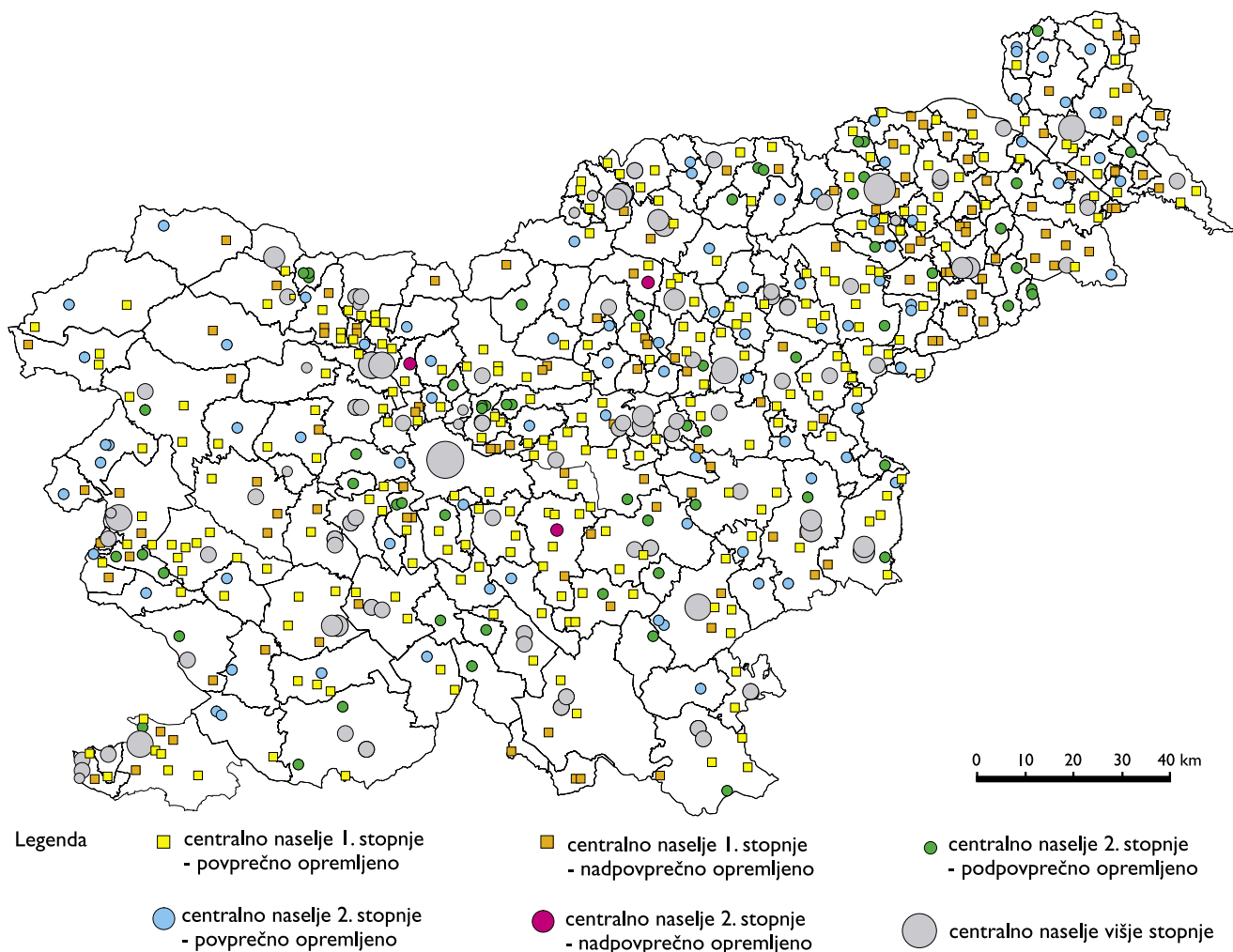
Omrežje centralnih naselij leta 2005

Med **centralnimi naselji 1. stopnje** je bilo le 22,5 % takšnih, ki so imela le tri osnovne dejavnosti (osnovna šola, trgovina z živili ali mešanim blagom, gostinski objekt). Zaradi majhnega števila prebivalstva v naselju in zaledju so imela imenovana naselja zelo malo obrti. Vsa ostala centralna naselja so imela vsaj eno dejavnost, značilno za naselja višje stopnje centralnosti. Največ naselij je imelo vrtec (225 ali 62,7 %), sledile so pošta (200 ali 55,7 %), krajevni urad (77 ali 21,5 %), knjižnica (71 ali 19,8 %), ambulanta splošne medicine (60 ali 16,5 %), bencinski servis (56 ali 15,6 %), zobna ambulanta (29 ali 8,1 %) in lekarna (3 ali 0,8 %).

Če je imelo naselje vsaj tri med naštetimi centralnimi dejavnostmi, je bilo uvrščeno v kategorijo **nadpovprečno opremljenih centralnih naselij 1. stopnje** – teh je bilo 112 (31,2 %), pri čemer moramo poudariti veliko raznolikost med njimi. V skupino smo namreč vključili naselja, ki so se komaj uvrstila med nadpovprečno opremljena, pa tudi naselja, katerim je manjkala le ena dejavnost, da bi bila uvrščena v 2. stopnjo centralnosti.

Preglednica 1: Opremljenost centralnih krajev na podeželju v Sloveniji.

stopnja centralnosti in opremljenosti naselja	centralne dejavnosti
1. stopnja – povprečno opremljena naselja (246 naselij)	popolna ali nepopolna osnovna šola, trgovina z živili, gostinski objekt s hrano ali pijačo
1. stopnja – nadpovprečno opremljena naselja (112 naselij)	vsaj tri "višje" centralne dejavnosti (glej pri opisu druge stopnje - povprečno opremljena naselja), specializirane obrti in storitve
2. stopnja – povprečno opremljena naselja (79 naselij)	popolna osnovna šola, vrtec, trgovina z živili, gostinski objekt s hrano in pijačo, zdravstvena ustanova, pošta, zobna ambulanta, splošna knjižnica, bančna podružnica, lekarna, krajevni urad, bencinski servis, specializirane obrti in storitve
2. stopnja – podpovprečno opremljena naselja (50 naselij)	manjkajoče največ tri dejavnosti (za centralna naselja 2. stopnje) med naslednjimi: zobna ambulanta, lekarna, splošna knjižnica, krajevni urad, bencinski servis; pri občinskih središčih sta lahko manjkali največ dve dejavnosti
2. stopnja – nadpovprečno opremljena naselja (3 naselja)	vse zgoraj naštetе dejavnosti (nekaterе v večjem številu) ter veterinarska ambulanta, policijska postaja, vsaj pet specializiranih trgovin, velika izbira drugih specializiranih storitev in obrti



Kartografija: Monika Benkovič Krašovec, 2006.

Slika 1: Centralna naselja 1. in 2. stopnje v Sloveniji leta 2005.

Centralnih naselij 2. stopnje je bilo 132. Glede na opremljenost s centralnimi dejavnostmi so bila razdeljena v tri skupine. Med **podpovprečno opremljena naselja 2. stopnje**, bilo jih je 50 (38 %), so bila uvrščena naselja, ki so jim manjkale največ tri, občinski središčem pa največ dve centralni dejavnosti med naslednjimi: lekarna, zobna ambulanta, splošna knjižnica, krajevni urad, bencinski servis. Skupino **povprečno opremljenih naselij 2. stopnje**, ki so morala imeti popolno osnovno šolo, vrtec, trgovino z živili, gostinski objekt, zdravstveno ustanovo, pošto, bančno podružnico, specializirane obrti in storitve ter zgoraj naštetih dejavnosti, je sestavljalo 79 naselij (60 %). Kriterije za uvrstitev med **nadpovprečno opremljena** (poleg vseh že naštetih dejavnosti so morala imeti še policijsko postajo, veterinarsko ambulanto ter specializirane trgovine) **naselja 2. stopnje** pa so izpolnjevali le Ivančna Gorica, Šoštanj in Šenčur. Zelo dobro opremljena naselja so bila še Hrpelje-Kozina, Kozje, Kostanjevica na Krki, Beltinci, Bovec, Cerklje, Kranjska Gora, Muta, Oplotnica, Pivka, Radeče, Radenci, Šentjernej, Lesce in Vipava. Dobra opremljenost naselij je posledica razvoja turizma, industrije, prometnega položaja, večjega števila prebivalstva ali pa prepletanja vseh navedenih dejavnikov.

Pomen centralnih naselij na podeželju

Pomen centralnih naselij na podeželju je večplasten, saj opravljajo več funkcij.

1. Bivalna funkcija, ohranjanje poselitve in kulturne pokrajine.

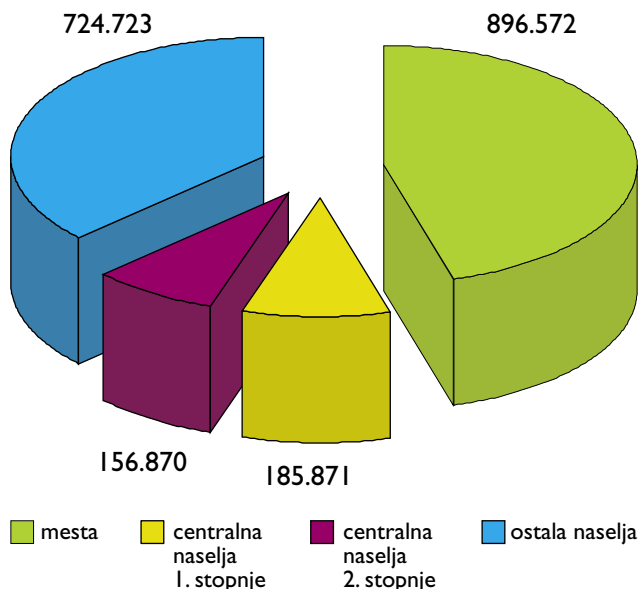
V centralnih naseljih 1. stopnje je leta 2002 živelo 185.871, v centralnih naseljih 2. stopnje pa 156.870 prebivalcev, skupaj torej 342.741 prebivalcev oziroma slaba petina (17,5 %) slovenskega prebivalstva. Analiza sprememb števila prebivalstva v centralnih naseljih 1. in 2. stopnje v obdobjih 1961-1991 in 1991-2002 je pokazala rast števila prebivalstva v centralnih naseljih obeh stopenj, predvsem v bližini večjih slovenskih središč. Rast je bila bistveno močnejša v prvem (12 % v centralnih naseljih 1. in 39 % v naseljih 2. stopnje centralnosti) kot v drugem, krajšem opazovanem obdobju (2 % v centralnih naseljih 1. in 4 % v naseljih 2. stopnje centralnosti). Intenzivnejša rast prebivalstva je bila posledica

predvsem priseljevanja prebivalstva v centralna naselja iz njihovih zaledij zaradi bližine delovnih mest, boljše opremljenosti s centralnimi dejavnostmi ali boljše dostopnosti do središč višjih stopenj. Zelo majhna rast števila prebivalcev v drugem opazovanem obdobju je rezultat stagnacije števila prebivalstva v Sloveniji in dejstva, da se je dostopnost večine naselij v Sloveniji izboljšala, zato ni več tako velikih potreb po selitvi v tovrstna centralna naselja. Poleg tega so se spremenili tudi kriteriji za izbiro naselja bivanja; ljudje raje živijo v neokrnjeni naravi, tudi v bolj oddaljenih naseljih, saj z razvojem motorizacije razdalja izgublja na pomenu.

Glede na število in gibanje števila prebivalstva lahko trdimo, da prebivalstvo centralnih naselij obeh stopenj predstavlja pomemben delež prebivalstva Slovenije in da naselja prispevajo k ohranjanju poselitve. Podatki kažejo, da so centralna naselja obeh stopenj prebivalstveno razmeroma stabilna. Prebivalstveni potencial teh središč in njihovega zaledja bo vplival na nadaljnji razvoj centralnih dejavnosti, izboljšanje opremljenosti in krepitev oskrbne vloge teh središč. Izjemo predstavljajo le centralna naselja in naselja v njihovih zaledjih na depopulacijskih območjih, ki bodo zaradi večjega deleža starejšega prebivalstva izgubljala prebivalstvo tudi v prihodnosti. Posledica bo verjetna izguba centralnih funkcij in s tem tudi vloge oskrbnega središča.

Število centralnih naselij 1. stopnje se že skoraj dve desetletji počasi zmanjšuje: med letoma 1987 in 1994 se je zmanjšalo za 3,5 % (8 naselij), med letoma 1994 in 2005 pa še za 7 % (26 naselij). Njihovo število se je zmanjšalo predvsem zaradi zaprtja trgovin z živili (63 % naselij), četrtna naselij pa je izgubila centralnost zaradi ukinitve osnovne šole. Zmanjševanje števila centralnih naselij gre predvsem na račun naselij na depopulacijskih območjih. Število centralnih naselij 2. stopnje se je v obdobju 1987-1994 povečalo za 11,2 % (17 naselij), med letoma 1994 in 2005 pa se je zmanjšalo za 17 % (27 naselij). Kljub temu se je njihova vloga okrepila in izboljšala opremljenost, kar zaključujemo na podlagi primerjave rezultatov naše raziskave z rezultati preteklih raziskav.

Če hočemo, da bodo centralna naselja na podeželju ohranila ali povečala število lastnega prebivalstva in prebivalstva v zaledju, je potrebno, da so zadovoljivo opremljena s centralnimi dejavnostmi, da nudijo delovna mesta ter da so cestno dobro povezana z bližnjimi naselji in z (bolj oddaljenimi) naselji višje stopnje centralnosti.



Slika 2: Število prebivalstva v mestih in na podeželju - centralna naselja 1. in 2. stopnje ter ostala podeželska naselja v Sloveniji leta 2002 (7).

2. Oskrba prebivalstva.

Naselja 2. stopnje centralnosti so bila razmeroma dobro opremljena z izbranimi centralnimi dejavnostmi, ki naj bi omogočale zadovoljitev vsakdanjih potreb prebivalstva. V njih je bil večji delež matičnih osnovnih šol in vrtcev, ambulant splošne medicine, zobnih ambulant in lekarn, pa tudi pošt, krajevnih uradov, bančnih podružnic, splošnih knjižnic, veterinarskih ambulant in policijskih postaj. Vse naštetje dejavnosti so imele v centralnih naseljih 1. stopnje razmeroma majhne deleže, kar kaže na manjšo oskrbno oziroma dopolnilno vlogo centralnih naselij najnižje stopnje. V centralnih naseljih 2. stopnje je bila vidna tudi koncentracija specializiranih trgovin (z oblačili in tekstilom, čevlji, kozmetiko, optike in cvetličarne) in obrti, vendar velja poudariti, da je bila, razen v nadpovprečno opremljenih naseljih, ponudba specializiranih trgovin relativno skromna. Zahtevnejše nakupe in storitve so morali prebivalci podeželja opraviti v bolj ali manj oddaljenih urbanih središčih s pestro ponudbo storitev.

Centralna naselja obeh stopenj imajo v bližini mest drugačen pomen in vlogo kot centralna naselja na oddaljenih podeželskih območjih. Centralna naselja v bližini mest imajo zaradi bližine trga več specializiranih obrti in storitev, centralna naselja na depopulacijskih in oddaljenih območjih pa imajo običajno

zaradi šibkega gravitacijskega območja manj specializiranih obrti in storitev ter več neprofitnih javnih in upravnih dejavnosti oziroma centralnih dejavnosti, katerih razvoj - v želji po zagotovitvi čim boljših pogojev bivanja in dela - usmerja država (dejavnosti vzgoje in izobraževanja, zdravstvo, pošte). Razvoj središč 1. in 2. stopnje na območju hitre dostopnosti mest s tega vidika ni zelo pomemben, ker je povezanost z mestom tako velika, da ljudje večino svojih potreb po storitvah in drugih dejavnostih opravijo tam. Poleg tega so storitve v mestih kakovostnejše in raznovrstnejše, zato se jih ljudje tudi raje poslužujejo. Na oddaljenih podeželskih območjih pa je pomen centralnih naselij zelo različen, odvisen od posameznih skupin prebivalstva.

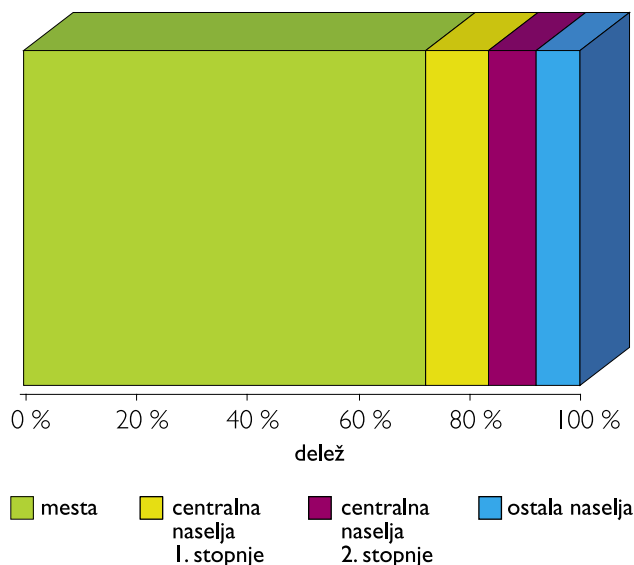
Dnevni migranti, ki se vozijo na delo ali po drugih opravkih izven kraja bivanja, običajno opravijo nakupe že na poti. Povsem drugače je s starejšimi prebivalci, ki so običajno manj mobilni in potrebujejo najnujnejše storitve v bližini doma. Posebno problematična so območja z redko poselitvijo in oddaljena območja, kjer se mreža centralnih naselij krči in ukinja javni promet. Ponudba storitev v centralnih naseljih je slabša, zaradi zmanjševanja števila prebivalstva in posledično manjšega povpraševanja pa je pričakovati, da se bo še poslabšala. V takšnih predelih je ohranjanje centralnih naselij izrednega pomena. Problem oskrbe ostarelega prebivalstva se rešuje tudi s pomočjo "premičnih" storitev (potujoča knjižnica, potujoča trgovina, obiski zdravnika na domu). Marsikje je v sodelovanju z domovi starejših oskrbovancev organizirana dostava toplih obrokov ostarelim na dom. Centri za socialno delo v sodelovanju z občinami izvajajo program pomoči ostarelim, ki vključuje pomoč pri hišnih opravilih, osebni negi, dostavo iz trgovin, spremstvo k zdravniku ipd.

Čeprav so centralna naselja 1. in 2. stopnje zelo pomembna za oskrbo podeželskega prebivalstva, je njihova vloga v primerjavi z mesti razmeroma majhna. Pri opremljenosti naselij s kvartarnimi centralnimi dejavnostmi, katerih namestitve v prostoru usmerja tudi država, so razlike med mesti in podeželjem bistveno manjše kot pri specializiranih trgovinah in obrteh, kjer ponudbo pogojuje število potrošnikov. Če upoštevamo dejstvo, da mesta predstavljajo le 1,3 % slovenskih naselij in da je v njih osredotočen pretežni delež dejavnosti, je več kot očitno, da je podeželje v primerjavi z mesti slabše opremljeno in odvisno od mest.

3. Zaposlovanje prebivalstva.

V letu 2005 je bilo v naseljih obeh stopenj centralnosti 157.917 delovnih mest, kar je skoraj petina (19,7 %) slovenskih delovnih mest. Skupaj z delovnimi mesti v ostalih podeželskih naseljih je bilo na podeželju 221.099 (27,6 %) delovnih mest. Razmestitev delovnih mest v letu 2005 je še vedno kazala na močno polarizacijo zaposlitvenih aktivnosti v mestih in urbanih regijah, ki pa se je vendarle začela postopno prestavljati proti podeželju. Glede na delež lahko trdimo, da imajo podeželska naselja pomembno zaposlitveno vlogo, predvsem to velja za centralna naselja, kjer je bilo osredotočenih 71,4 % delovnih mest. S ponudbo delovnih mest prispevajo k ohranjanju prebivalstva na podeželju in k zmanjševanju tokov dnevne delovne migracije iz naselij, privlačijo pa delovno silo iz okolice.

Največ delovnih mest in največje presežke delovnih mest (razmerje med številom delovnih mest in številom aktivnega prebivalstva) so izkazovala naselja, v katerih so bili v času najintenzivnejše industrializacije načrtno zgrajeni industrijski obrati. Zato tudi ne preseneča podatek, da so bila naselja z največjimi presežki delovnih mest še vedno usmerjena v industrijo (Nova vas na Blokah, Bohinjska Bistrica, Cerklje, Podgrad, Ivančna Gorica, Kidričevo, Senovo, Lovrenc na Pohorju, Breg-Majšperk, Nazarje, Straža-Vavta vas, Polzela, Semič, Šentjernej, Mirna, Izlake).



Slika 3: Delovna mesta v mestih in na podeželju - centralna naselja 1. in 2. stopnje ter ostala podeželska naselja v Sloveniji leta 2005 (9).

Tudi v skupnem številu delovnih mest v centralnih naseljih 2. stopnje se je kazala rahla prevlada nekmetijskih dejavnosti (50,6 %). Pričakujemo, da se bo število delovnih mest v teh centralnih naseljih počasi povečevalo, saj se ob mnogih naseljih gradijo obrtne cone. Ravno naraščanje števila delovnih mest na podeželju je najbolj prepričljiv kazalec gospodarskega razvoja podeželskih naselij in spreminjanja njihovega funkcijskega položaja v omrežju naselij. Seveda pa upamo, da število delovnih mest ne bo preveč upadlo zaradi zapiranja ali zmanjševanja proizvodnje v industrijskih obratih, ki se še niso uspeli prilagoditi razmeram na trgu. Prav tako želimo, da bi do sedaj precej nenačrten razvoj podjetništva, odvisen od zagnanosti in ambicij posameznikov, postal bolj organiziran in da njegov namen ne bi bil predvsem samozaposlovanje, temveč tudi širitev podjetij in s tem povečano zaposlovanje.

4. Ohranjanje družabnega življenja.

Način življenja velikega dela podeželskega prebivalstva, ki je zaposleno in se oskrbuje v večjih, največkrat mestnih naseljih, prinaša na podeželje drugačne vrednote in ustvarja drugačne odnose med ljudmi. Vedno močnejši je individualizem in zapiranje v privatne sfere, posledica pa je siromašenje medsebojnih stikov, katerih pristnost in pogostost je (bila) značilnost življenja na podeželju. Pripadnost domačemu lokalnemu okolju se izgublja predvsem v naseljih, ki zaradi izgube centralnih dejavnosti postajajo spalna naselja oziroma ohranjajo samo še bivalno oziroma poselitveno funkcijo, vse ostale pa ljudje opravljajo v drugih naseljih. Nekatere centralne dejavnosti (po pomembnosti izstopa osnovna šola) imajo še prav posebno vlogo. Zlasti je to opazno v manjših podeželskih naseljih, kjer se v šolskih prostorih odvijajo različne kulturne, družabne in športne prireditve. Osnovna šola omogoča, da se v naselju in bližnji okolici živeči otroci šolajo v domačem kraju. Tako se jim ni potrebno voziti v oddaljene šole, s čimer bi delno izgubili stik in navezanost na domače naselje že v mladosti. Pomembno vlogo pri ohranjanju socialnih stikov imajo tudi gostinski objekti, kjer se vaščani "radi zbirajo in kakšno rečejo", in trgovine z živili, kjer se srečujejo s sovaščani. Takšna srečanja in druženja so se pokazala kot zelo pomembna za starejše ljudi, ki živijo sami, saj jim ohranjanje socialnih stikov pomeni popestritev vsakdana in zmanjšuje občutek zapostavljenosti in osamljenosti.

Preglednica 2: Osebna izkaznica centralnih naselij 1. in 2. stopnje na podeželnju v Sloveniji.

funkcija centralnega naselja	izbrane geografske značilnosti centralnih naselij 1. in 2. stopnje na podeželnju
bivalna funkcija, ohranjanje poselitve in kulturne pokrajine	• V centralnih naseljih 1. in 2. stopnje je leta 2002 živel 342.741 prebivalcev oziroma slaba petina (17,5 %) slovenskega prebivalstva. • Rast števila prebivalstva v centralnih naseljih obeh stopenj (predvsem v bližini večjih slovenskih središč) v obdobju 1961-2002. • Posamezna centralna naselja na depopulacijskih območjih bodo zaradi večjega deleža starejšega prebivalstva izgubljala prebivalstvo tudi v prihodnosti, verjetna posledica pa bo izguba centralnih funkcij in s tem tudi vloge oskrbnega središča.
oskrbna funkcija	• Med letoma 1994 in 2005 se je število centralnih naselij 1. stopnje zmanjšalo za 26 (7 %), število centralnih naselij 2. stopnje pa za 27 (17 %). • Naselja 2. stopnje centralnosti so bila razmeroma dobro opremljena s centralnimi dejavnostmi, ki naj bi omogočale zadovoljitev vsakdanjih potreb prebivalstva, zahtevnejše nakupe in storitve pa morajo prebivalci podeželja opraviti v bolj ali manj oddaljenih urbanih središčih. • V oddaljenih predelih z redko poselitvijo, kjer se ponudba storitev krči in ukinja javni promet, je ohranjanje centralnih naselij izrednega pomena. Problem oskrbe ostarelega prebivalstva se rešuje s pomočjo "premičnih" storitev.
zaposlitvena funkcija	• Leta 2005 je bilo na podeželnju 221.099 (27,6 % delovnih mest v Sloveniji) delovnih mest. • Največ delovnih mest in največje presežke delovnih mest (razmerje med številom delovnih mest in številom aktivnega prebivalstva) so izkazovala naselja, v katerih so bili v času industrializacije načrtno zgrajeni industrijski obrati. • Gradnja obrtnih con in bolj načrten razvoj samostojnega podjetništva bosta verjetno (če število delovnih mest ne bo preveč upadlo zaradi zapiranja ali zmanjševanja proizvodnje v industrijskih obratih, ki se še niso uspeli prilagoditi razmeram na trgu) povečala število delovnih mest na podeželnju.
ohranjanje družabnega življenja	• Dnevna migracija prinaša na podeželje drugačne vrednote in ustvarja drugačne odnose med ljudmi. • Pomembno vlogo pri ohranjanju socialnih stikov imajo: zlasti osnovna šola, kjer se odvijajo različne kulturne, družabne in športne prireditve, pa tudi gostinski objekti, kjer se vaščani "radi zbirajo in kakšno rečejo", in trgovine z živili, kjer se srečujejo.
upravna funkcija	• Med 490 centralnimi naselji 1. in 2. stopnje je četrtna občinskih središč. • Mnoga občinska središča so se okrepila (razvoj različnih dejavnosti, povečanje števila in pestrosti ponudbe delovnih mest), kar je povečalo privlačnost naselja in okolice za bivanje.

5. Upravna vloga.

Med 490 centralnimi naselji je četrtna občinskih središč. Med centralnimi naselji 1. stopnje je bilo 31 (8,6 %) občinskih središč, medtem ko jih je bilo med centralnimi naselji 2. stopnje kar 92 (69,6 %). Vsa naselja so dobila vlogo občinskega središča z drobljenjem "starih velikih" občin sredi devetdesetih let 20. stoletja na številne "nove majhne" občine, ki naj bi odpravile razvojne razlike, nastale kot posledica centralizacije v prejšnjih velikih občinah. Občine bodo s svojimi razvojnimi programi bolj ali manj uspešno, samostojno ali v sodelovanju s sosednjimi občinami, vplivale na razvoj podeželja. Njihova prizadevanja gredo predvsem v smeri izboljšanja cest, ki omogočajo prebivalcem iz oddaljenih naselij boljšo dostopnost do

storitev v središču, zelo velika vlaganja v komunalno infrastrukturo pa prispevajo k boljšemu življenju in seveda ustvarjajo predpogoje za razvoj podjetništva in drugih dejavnosti. Na novo so bile zgrajene ali obnovljene številne osnovne šole in vrtci, knjižnice, lekarne, krajevni uradi, zdravstvene ambulante, kulturne in športne dvorane. Nastanek vseh dejavnosti je prispeval k povečanju števila in pestrosti ponudbe delovnih mest. Mnoga občinska središča so se okrepila, kar je povečalo privlačnost naselja in okolice za bivanje in verjamemo, da je (bo) pozitivno vplivalo na gibanje števila prebivalstva. Na začetku leta 2006 je v Sloveniji nastalo še 17 novih občin. Prepričani smo, da bodo nekatera naselja zaradi pridobitve funkcije središča občine izboljšala svojo opremljenost in okrepila vlogo v sistemu poselitve.

Pogled v prihodnost

Razvojni procesi kažejo, da se vloga centralnih naselij najnižjih stopenj na splošno zmanjšuje. Zaradi razvoja motorizacije in s tem povezane velike mobilnosti prebivalstva je postalo zadovoljevanje potreb lažje in koncentracija centralnih dejavnosti v več središčih ni več najnujnejša. Življenjski prostor namreč širi svoje dimenzije in se nič več ne omejuje samo na kraj bivanja in najbližja naselja. Z rastočo urbanizacijo in z zmanjševanjem razlik med mestom in podeželjem se pojem centralnosti vse bolj omejuje na centralne dejavnosti in velikost območja njihovega vpliva, zato ni več izrazite koncentracije v enem naselju, ampak si naselja delijo funkcije. Pomembno vlogo igra tudi informacijska tehnologija, s pomočjo katere je olajšan dostop do informacij, omogočena sta izobraževanje in delo na daljavo, kar prispeva k prihranku časa in stroškov prevoza. Poleg dela in izobraževanja nam nove tehnologije omogočajo dostopnost vedno več storitev kar na domu (na primer nakupovanje, elektronsko bančništvo, državna uprava, svetovanje na različnih področjih, zabava). Bistvena prednost je, da so te storitve na voljo 24 ur na dan, kar bo mogoče vplivalo na ponudbo storitev tako, da bodo nekatere storitve zaradi nižjih stroškov poslovanja dostopne le na medmrežju in v večjih središčih.



Slika 4: Ivančna Gorica je zelo dobro opremljeno, hitro rastoče naselje zaradi dobre prometne povezanosti z Ljubljano (foto: Monika Benkovič Krašovec).

Ponudba nekaterih storitev na omenjen način je dandanes, ko imamo zaradi spremenjenega načina življenja vse manj časa, zelo dobrodošla. Vendar je treba omeniti, da uporaba teh storitev večinoma izključuje pomemben del prebivalstva, to je starejše prebivalstvo, ki omenjenih storitev in tehnologije za njihovo uporabo večinoma ne pozna ali nima. Zato je nujno potrebno ohraniti podeželska centralna naselja na vseh območjih in izboljšati njihovo dostopnost. To vodi k uresničitvi enega izmed najpomembnejših ciljev regionalne politike: omogočiti podeželskemu prebivalstvu enakovredne bivalne in delovne pogoje kot meščanom ali vsaj omiliti razlike v kakovosti ponudbe storitev med mestom in podeželjem, saj povsem enakih pogojev ni mogoče doseči.

Najbolj ugodne razmere za prihodnji razvoj centralnih naselij obeh stopenj so na območjih intenzivne suburbanizacije, ki predstavljajo precej široko zaledje velikih središč in območja ob pomembnih prometnicah, ki marsikje segajo globoko v podeželje. Naselja bodo ohranila obstoječe centralne dejavnosti. Razvoja specializiranih trgovin in drugih storitev za srednje- in dolgoročno oskrbo, ki za nastanek in obstoj potrebujejo veliko potrošnikov, ni pričakovati. Mesto je kljub večji oddaljenosti še vedno prevelika konkurenca.

Centralna naselja na območjih depopulacije bodo v prihodnosti verjetno izgubila centralne dejavnosti, kar bo vplivalo na zmanjševanje števila naselij najnižje stopnje centralnosti, medtem ko bodo naselja 2. stopnje zaradi zmanjšane povpraševanja in ukinjanja določenih centralnih dejavnosti nazadovala na hierarhični lestvici. Zato bi bilo zaradi ohranjanja poselitve in zagotavljanja enakovrednih pogojev bivanja nujno potrebno načrtno razvijati in ohraniti opremljenost centralnih naselij na območjih, kjer v bližini ni nobenega središča višje stopnje (na primer Rovte, Bizeljsko ali Bistrica ob Sotli, Gabrovka, Komen, Planina pri Sevnici, Makole, Podbrdo, Podkum, Gornji Petrovci, Rogašovci-Sveti Jurij, Sv.Tomaž ali Juršinci, Ribnica na Pohorju, Žužemberk, Velike Lašče, Nova vas, Stari trg ob Kolpi, Vas-Fara, Vinica, Čepovan, Črni Vrh pri Idriji). Če obstoječih centralnih naselij ne bo mogoče okrepiti z razvojem novih centralnih in drugih dejavnosti (kar bo ob stalnem zmanjševanju števila prebivalstva brez državnih pomoči težko oziroma nemogoče) ter tako privabiti prebivalstvo oziroma ohraniti vsaj obstoječe, potem je nujno potrebno ta območja vsaj časovno približati večjim oskrbnim središčem z izboljšanjem cestnih povezav.

Ohranimo centralna naselja na podeželju!

Na podeželju prihaja do številnih sprememb; spremembe v zaposlitveni in socialnogeografski sestavi prebivalstva, povezane z dvigom življenjske ravni, odločilno spreminjajo tudi motivacijo ljudi, ko se odločajo o kraju bivanja. Novi načini prilagajanja življenjskih pogojev in delovnih navad podpirajo decentralizacijo (6) prebivalstva in delovnih mest. Podeželje se iz periferije spreminja v enakovredno lokacijo za bivanje in delo. Čisto in prijetno okolje, varnost, možnost rekreacije, pa tudi dela in oskrbe so dejavniki, ki prispevajo k vedno večji privlačnosti podeželskih območij. Podeželski prostor postaja vse bolj dragocen, ker je okoljsko in socialno bolj zdrav kot mestni. Zato so se mnogi iz mest preselili oziroma vrnili na podeželje. Na podeželju lahko ljudje uresničijo željo o lastni hiši z vrtom v čim manj pozidanem okolju, ki naj bi bila tipična za slovensko prebivalstvo.

Razmeščanje dejavnosti v lokalna in pomembnejša lokalna središča ima pomembno vlogo pri ohranjanju poselitve in v življenju podeželskega prebivalstva. Med 5997 naselji je le 1,3 % mest, v katerih je skoncentriran večji del prebivalstva in gospodarskih dejavnosti. Vsa ostala naselja torej predstavljajo podeželska naselja, med katerimi jih ima le 490 (8,2 %) zaradi večje ali manjše koncentracije centralnih dejavnosti in delovnih mest "vlogo središč".



Slika 5: Enkrat ali dvakrat tedensko postane potujoča trgovina središče vasi Mrše v Brkinih (foto: Viktorija Batagelj).

Zato je nujno, da se bodo ta naselja ohranila in - če je le možno - tudi okrepila svojo vlogo (10). Le tako bo razvoj lahko učinkovit in bodo lokalna središča z osnovno prometno in družbeno infrastrukturo, pa tudi z ostalimi dejavnostmi in delovnimi mesti, pripomogla k razvoju in revitalizaciji njihovih zaledij.

Literatura

1. Cigale, D. 2002: Centralna naselja v Sloveniji in njihova vplivna območja v letu 1999. Geografski vestnik, 74, 1. Ljubljana.
2. Geografski atlas Slovenije. Država v prostoru in času. 1998. Ljubljana.
3. Kokole, V. in V. 1998: Naselja in poselitve. V: Geografija Slovenije. Ljubljana.
4. Kokole, V. 1971: Centralni kraji v SR Sloveniji: problemi njihovega omrežja in njihovih gravitacijskih območij. Geografski zbornik, 12. Ljubljana.
5. Pogačnik, A. 1992: Urejanje prostora in varstvo okolja. Ljubljana.
6. Ravbar, M. 2004: Prihodnost omrežja mest v Sloveniji: stanje, težnje, razvojni scenariji in odprta vprašanja naselbinskega razvoja. V: Prostorske znanosti za 21. stoletje. Ljubljana.
7. Medmrežje: <http://www.stat.si> (citirano 16. 5. 2005).
8. Republika Slovenija - Statistični register delovno aktivnega prebivalstva 2006 (stanje 30. 9. 2005). Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
9. Rus, A. 1996: Funkcijsko-gravitacijska območja v Spodnjem Podravju s Prlekijo. V: Spodnje Podravje s Prlekijo. 17. zborovanje slovenskih geografov. Ljubljana.
10. Šolar, H. 1998: Vloga in pomen osnovnih oskrbnih središč v sistemu poselitve z vidika centralnih dejavnosti kvartarnega značaja. Magistrsko delo, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo. Ljubljana.
11. Vrišer, I. 1968: Centralna naselja v Jugoslaviji. Ekonomska revija, 4. Ljubljana.
12. Vrišer, I. 1988: Centralna naselja v SR Sloveniji leta 1987. Geografski zbornik, 28. Ljubljana.